

gyarázni. Adós marad tehát a válasszal, miben is rejlenek tulajdonképpen annak az átalakulási folyamathoz az okai, melynek bekövetkezése oly radikálisan változtatta meg a svájci irodalom arculatát. Mielczarek metodológiailag túl jól képzett, hogy megelégedjék pusztán az 1960 után fellépő írócsoport egyéni képességeire és készségeire való utalással. A még megoldásra váró ismeretelméleti feladat tehát a közelítőleg „irodalmi köz-társaság” fogalommal összefoglalható jelenség átfogó képét bemutatni, mely a svájci politikai és gazdasági helyzetbe és az irodalmi élet mechanizmusába való bepillantást egyaránt megköveteli. Ennek értelmében a következő kérdések jöhetnek szóba: Milyen elvárásokat fűztek a fiatal svájci szerzők az irodalomhoz? Milyen funkciókat tulajdonítottak neki a modern svájci társadalmi életben? Mennyiben találkoztak ezek az elvárások az olvasóközönség igényeivel? És végül: Milyen szerepet játszott az irodalom a 60-as évek Svájcának életében? Képesnek bizonyult-e arra, hogy beavatkozzon a társadalmi történelembe? Vagy inkább – és itt esetleg párhuzamokat lehetne vonni az NSZK irodalmi fejlődésével – a következmények nélkülség, a nagy kiábrándultság lett a sorsa?

A kutató, aki láthatólag arra törekszik, hogy az irodalmat társadalmi meghatározottságában ragadja meg (elsősorban, mint említettük, abban, hogy a társadalmi valóság tükrének tekintti, mely szemében a realizmus „igazságparancsolata” mellett tesz hitet), méltán fordíthatja optikáját mintegy vissza, hogy a társadalmat vegye irodalmi vonatkozásában szemügyre. Ezzel lehetőség nyílik, hogy a 70-es évek irodalmának bemutatása szervesen kapcsolódjék a korábbiakhoz. Ezekben az években a svájci irodalom társadalomkritikai lendülete alábbhagy, sötét, pesszimista hangsúlyokkal telítődik, s már nem határozottan a címzett-höz szól. Mielczareknek sikerül Jürg Federspiel *Museum des Hasses* c. művének elemzésében, helyenként Otto Walterrel kapcsolatos elmélkedéseiben is, e jövődő nyugtalanságok és csalódások előjeleit felfedni. Ezeknek az íróknak a műveiben egy olyan társadalomfelfogás körvonalai rajzolódhatnak ki, mely már nem vár közvetlen hatást az „elkötelezett” művektől. A cél, melyet ezek az írók tűznek maguk elé, sokkal szerényebb, de komplikáltabb is egyben: egy olyan valóság elemzőinek tekintik magukat, mely áttekinthetlenné nőve, olyan kifejezéseket mint „egyéni felelősség” vagy „morális autonómia” minden tartalmuktól megfoszt, és kivonja magát az emberi beavatkozás hatásköréből. Ez a valóság

– Federspiel és Walter szerint – éber elmét követel, mely makacsul faggatja az emberi élet lehetőségeiről, s egyidejűleg azt a józanságot is, mely a humánus megvalósítását illúziók nélkül, végtelenül nehéznek ismeri fel.

Erkölcsei érzékenysége és magas intellektualitás – a recenziens maga arra hajlik, hogy ebben a kapcsolatban lássa mindannak csúcspontját, amit a svájci irodalom 1960 után létrehozott. S ugyanakkor jogosan hiányolja ezt a felismerést Mielczareknél. Azt szeretné végül tanácsolni a szerzőnek, hogy a hagyományos leíró próza iránti határozott előszeretét adja fel azoknak az epikus műfajoknak kedvéért, melyek az ábrázolás különböző technikáit merészen össze-vissza keverve, a modern világ egész komplexitását és ellentmondásosságát igyekeznek magukba olvasztani.

Zbigniew Swiatłowski
Wrocław

* * *

Zalabai Zsigmond: Tűnődés a trópusokon Pó-zsony, 1981. Madách Könyvkiadó, 214.

Napjainkban alig akad magyar irodalmár, ki retorikával foglalkoznék, pedig e tudományág több ezer éves öröksége világszerte megújult a legutóbbi két évtizedben. Lemaradásunk nemcsak tudományos, de oktatási szempontból is óriási, hiszen a költői alakzatok rendszerezése főként a tanár s a növendék munkáját hivatott könnyíteni, a szövegértelmezés gyakorlatához nyújt segítséget. Míg más országokban segédkönyvek adnak útmutatást, hogyan is lehet hasznosítani az elméleti kutatás eredményeit, addig nálunk nemcsak az alkalmazott, de még az elméleti retorika is gyerekcipőben jár. Egyedül Vigh Árpád jelentetett meg idevágó kötetet az utóbbi években, ám ő is jórészt külföldön dolgozik, önálló tanulmányait francia nyelvterületen adja ki, s így munkásságának hatása idehaza csak korlátozott mértékben érvényesül. A magyarországi kutatás szűkösségére hívja föl a figyelmet az a tény, hogy vele egyidőben csakis határainkon túl élő tudós vállalkozott hasonló feladat elvégzésére, annak a kérdésnek a megválaszolására: mennyiben hasznosítható a megújított retorika az irodalmi művek megértésében.

Föltétlenül elismerést érdemel, hogy Zalabai Zsigmond igyekszik megfosztani az alakzatok rendszerezését attól az előírásrúsüségétől, mely a romantikusok föllépte után ürügyként szolgál

hatott a retorika leértékelésére. Az is szerencsésnek mondható, hogy „két jel szemantikai kölcsönviszonyának” nevezi a trópust, vagyis elhatárolja magát attól a szemlélettől, melynek képviselői pusztán egyik szónak másikkal való fölcserélését látták a metaforában. A kölcsönhatás két tényezőjét hasonlónak és hasonlítottnak, de viszonyítónak s viszonyítottnak nevezi, azzal az indokkal, hogy a metafora nemcsak párhuzamot állít föl, de ellentétet is megfogalmaz. Érvéle itt az „új kritikusokéval” rokon, akik szintén a feszültségben keresték a metafora lényegét. Ezt a tételt talán helyes is elfogadni az angolszász műelemzőknek egyébként meglehetősen elavult elméletéből, csupán a szaknyelvi újítás látszik kissé indokolatlannak, hiszen a „hasonló” jelentése nem egyezik meg az „ugyanazéval”. Félreértés ne essék: korántsem ítéljük el azokat, akik új szaknyelvet teremtenek. Mindössze arról van szó: szükséges-e új elnevezést bevezetni, ha a régi is megfelel az általunk föllállított követelménynek.

Azt sem mondhatjuk jogtalanunk, hogy Zalabai olykor meglehetősen keményen ostorozza a magyarországi kutatást. Teljesen igaza van, amidőn bírálja *A magyar stilisztika útja* című kiadványt, amiért önellentmondásosan határozta meg hasonlat és trópus viszonyát, holott az előbbi már Arisztotelész is a metafora egyik válfajaként tárgyalta. Egyedül azt tudnók fölhozni e kötet mentességéül, hogy 1961-ben jelent meg, vagyis megelőzte a retorika nemzetközi méretű újráföllandülését. Zalabai viszont már számításba vehette volna a hatvanas évek strukturalizmusának eredményeit, különösen azért, mert ő maga is hasonló szemléletet vall, más szóval idegenkedik a hetvenes években tért hódított befogadás-esztétika történetiségétől.

A *Tünődés a trópusokon* szerzője igen sok szakmunkára hivatkozik. Legföljebb két kifogás emelhető azzal szemben, ahogy elődeinek munkásságát értelmezi. Nem ejt szót franciákról, pedig az újkorban alighanem ők foglalkoztak legtöbbet retorikával. Napjaink retorikai megújulása bajosan képzelhető el a francia klasszicisták – így az empirikus vizsgálatokat összegző Du Marsais, vagy a strukturalista fölfogást bizonyos tekintetben megelőző Fontanier – tevékenysége nélkül. A francia hagyomány elhanyagolása okolható azért, hogy Zalabai némely állításai egyszerűsítésként hatnak. Túlzottan elveti a súlykot, amidőn azt állítja: lényegében mindmáig keveset tudunk a metaforikus és metonimikus társítások közötti eltérésről, hiszen Fontanier éppen a metafora, metonímia és szinekdoché működésének

szembeállítását tette meg rendszeralkotó tevékenysége lényegének, Michel Le Guern 1973-ban egész könyvet szentelt metafora és metonímia jelentéstani elkülönítésének, s az ő eredményeit azóta többen is továbbfejlesztették, Greimastól Genette-ig, a liège-i „μ” csoport tagjaitól Todorovig és a francia szövegmagyarázás kiemelkedő képviselőjéig, Ricoeurig.

Másik észrevételünket így fogalmazhatnók meg: Zalabai nem mindig elég tüzetesen elemzi az általa tárgyalt szakmunkák nyelvbölcseleti összefüggéseit. Hivatkozik Peirce-re, de elméletét nem vizsgálja meg közelebről, pedig ez már hovatovább sürgető föladat lenne a magyar szakirodalomban, ahol az amerikai gondolkodó inkább sokat emlegetett, mint komolyan tanulmányozott szerző. Különösen azért sajnálhatjuk ezt a hiányt, mert amidőn Zalabai jogosan kárhoztatja *A magyar stilisztika vázlata* című, 1958-ban kiadott kézikönyvet kifejezendő és kifejező merev szembeállításáért, Peirce-nek a jelről adott meghatározása is segíthette volna annak a helyes tételnek a bizonyításában, mely szerint minden kifejezendő kifejező is egyúttal. Ugyancsak a tágabb gondolkozástörténeti háttér fölvázolása könnyíthette volna denotáció és konnotáció fogalmának a tisztázását. Zalabai Hjelmstevtől eredezteti e megkülönböztetést. Valószínűbb, hogy e kettőség a bizonyításában, mely szerint minden kifejezendő kifejező is egyúttal. Ugyancsak a tágabb gondolkozástörténeti háttér fölvázolása könnyíthette volna denotáció és konnotáció fogalmának a tisztázását. Zalabai Hjelmstevtől eredezteti e megkülönböztetést. Valószínűbb, hogy e kettőség a bizonyításában, mely szerint minden kifejezendő kifejező is egyúttal.

Volt idő, amikor magunk is elfogadtuk ezt a tételt, jelenleg azonban már egyszerre túl kevésnek és túl soknak találjuk a benne foglaltakat. Túl kevésnek azért, mert e kiinduló állítás megengedi annak hangoztatását, hogy a „poeticitás (...) nem öncél, ellenkezőleg: eszköz”. Túl soknak, mert magában rejti az előítéletet, hogy a költőiség lényege eleve adott a szövegben. Ez az empirikus vélekedés ma már kételyt ébreszt bennünk, s inkább elfogadjuk Valérynek Zalabai által helytelenített kijelentését („versimnek az az értelme, amit tulajdonítanak nekik”), mert ez egyértelmű annak fölismerésével, hogy a befogadó értékelő magatartása nélkül nem létezik költőiség. Ezért lehet ugyanazt a szöveget irodalomként és nem irodalomként olvasni – amint azt Sklovszkij, s még inkább Tinjanov állította. A könyvben helyeslőleg idézett kutatók közül Marcus B. Hester fölfogásának is ez a szemlélet fe-

lelne meg, hiszen amidőn az amerikai szerző a „seeing as” – Zalabai fordításában „közteslátás”, megítélésünk szerint inkább „értelmező látás” – fogalmából vezeti le a metaforát, akkor Wittgenstein kései nyelvbölcseletét fogadja el irányadónak, vagyis a jelentést a használattal azonosítja, ami a szövegmagyarázás vonatkozásában annyit jelent, hogy a mű üzenete az értelmező, vagyis az olvasó által ismert szokásrendszerek függvénye. A stílus nullpontja történeti folyamatoknak kiszolgáltatott, tehát változó érték. Ezért látszik valószínűnek, hogy a jövőben a retorikát célszerű lesz alárendelnünk a befogadás mibenlétét megvilágító szövegmagyarázás elveinek.

Szegedy-Maszák Mihály

A. J. Sanford – S. C. Garrod: *Understanding Written Language. Explorations of Comprehension Beyond the Sentence* Chichester– New York–Brisbane–Toronto, 1981. John Wiley and Sons, xiv+224.

Nem valószínű, hogy ez a könyv sok megjelentéssel szolgálja az irodalmi mű megértésével foglalkozó szakembereknek. A két glagow-i nyelvész-pszichológus könyvének első részében összefoglalja a szövegfeldolgozás (szöveg-értés, -értelmezés) kurrens elméleteit, a másodikban pedig egy speciális kérdésnek, a szöveg-utalások megoldása (feloldása) kérdésének részletes taglalását tűzi ki célul.

Csakhogy a szerzők maguk is tudatában vannak annak, hogy a vállalt feladatokat túlteljesítik. Az első rész nem csak a szó szigorúbb értelmében vett szövegfeldolgozásról szól, de az emberi ismeretek tárolásának, feldolgozásának és felhasználásának mechanizmusairól általában is – ahogyan azt a nyelvpszichológia látja. Minthogy a könyv arra a kérdésre összpontosít, hogy hogyan érti meg az olvasó az írott szöveget (xiii.), a szó és az egyes mondat megértésének „intenzionális” szintjén a gondolatmenet elég gyorsan túljut. A későbbi fejtegetések szempontjából egyértelműen a Minsky-féle keret-elmélet és ennek változatai (például a Schanck–Abelson-féle forgatókönyv) válnak fontossá. Az első rész a szövegek megértését elsősorban a szövegekre való emlékezés és a szöveg velejének (gist) kihámozása alapján vizsgálja: természetesen – ahogyan a szerzők is megállapítják – a két folyamat között, hogy valamit megértünk s hogy ezt azután felidézünk, széles szakadék van: „a könyv első része úgy tekinthető,

mint ami meghatározza a lélektani kifejtés alapkövetelményeit; megadja az összetételt, a receptet viszont nem” (89.).

Megjegyzendő, hogy az első rész felépítése – legalábbis a laikus olvasó számára – nem elég didaktikus, a „hozzávalók” felsorolásában nem követhető a logika. Valószínűleg rövidebbre kellett volna fogni a technikai részleteket és az illusztrációkat, és tömörebben kihegyezettebben felsorakoztatni az elméleteket. A szerkezet azonban, szerencsére, nem gátolja a szerzőket feladatuk már említett túlteljesítésében. Az irodalmár kedvére mazsolázhat az öt közvetlenebbül érdeklő elméletekből; Sanford és Garrod olykor meglepően közel kerül a befogadáselmélethez, s ennek magyarázata nem lehet pusztán a lélektani megközelítés. Máshol meg az tűnik fel, hogy Propp történet-grammatikája nem elszigetelt kísérlet és nem pusztán folklorisztikus vagy irodalmi érdekű; a tőle teljesen függetlenül (jórészt később) dolgozó nyelvpszichológusok keretelmélet-típusú szövegfeldolgozás-modelljei számos tekintetben Proppnak és irodalmár követőinek „grammatikai” mellé állíthatók.

A célratörő szerkesztés nem erőssége a könyv második részének sem. Végül is nem válik világossá, hogy mi az új abban, amit Sanford és Garrod kifejtek. Tételük: a megértés végső célja, hogy a szöveget „a világnak valamely hipotetikus vagy valóságos állapotára vonatkoztassuk” (187.), s ennek a vonatkoztatásnak (referálásnak, utalásnak) a különböző szintjeit vizsgálják. A legérdekesebb azonban itt is az, amikor elméleteket ismertetnek (5. fejezet), vagy amikor elkalandozva közvetlen tárgyuktól a rossz fogalmazás értelmezési problémáiról, az írási vagy olvasási stratégiákról számolnak be (9. fejezet). Figyelmet érdemel az az elgondolásuk, hogy az értelmezés kettős folyamat: az elsődleges szövegfeldolgozás közvetlen és gyors; az értelmező ekkor „meglévő” forgatókönyvének üres helyeit tölti ki a szöveg utalásaival. A másodlagos szövegfeldolgozás akkor lép működésbe, amikor „forgatókönyvet” kell váltani – ez az új vagy meglepő információk feldolgozásának és megértésének folyamata (131.). De a másodlagos szövegfeldolgozást „az olvasó érdekei, ismeretei és készsége határozzák meg” (180.). Ebből és a hasonló kitételekből kiviláglik az is, hogy a szerzők igen komolyan tekintettel vannak az olvasást-értelmezést meghatározó „külsődleges” aspektusokra is, s ahogyan az olvasót nem mechanisztikusan fogják fel, a szöveget sem tekintik „önműködőnek”. Az utalás (referálás) felfogásukban tevékenység (az